

DILEME KOD ISTRAŽIVANJA I ISTICANJA ODGOJNO POŽELJNIH VRIJEDNOSTI POJEDINCA I DRUŠTVA

ZLATKO MILIŠA
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 37.015.4
Pregledni članak
Review

Primljeno
: 1995-11-10
Received

Dileme u istraživanju odgojnih vrijednosti proizlaze iz dvaju različitih pristupa u analizama: deduktivno-teorijskog i induktivno-empirijskoga. Induktivno-empirijski pristup vrijednostima sugerira relativizam vrijednosti tezom da je svaki pojedinac stvaralac, nosilac i interpretator objekta preferiranja. Osnovni problem ovog pristupa istraživanja vrijednosti sadržan je u činjenici da je jednostavno nemoguće predvidjeti sve varijante individualnog standarda ponašanja - objekata preferiranja može biti u bilijunima varijanti. Drugi, teorijsko-deduktivni pristup vrijednostima zagovara trajni ili univerzalni karakter vrijednosti. Nedostatak ovog pristupa je odsutnost empirijskih provjera. Prihvatljiv pristup vrijednostima treba biti u stanju "objasniti trajni karakter vrijednosti kao i njihovu promjenjivost" (M. Rokeach).

Dileme u analizama odgojnih vrijednosti pojedinca i društva proizlaze iz dvaju različitih pristupa u istraživanjima. Rasvjetljavanje dominantnih pristupa, induktivno-empirijskog i deduktivno-teorijskog - i to s aspekta filozofskog, sociologijskog, antropologijskog i psihologijskog - je od prvorazrednog značenja za pedagoški aksiologiju.

U analizama teorije etičkog apsolutizma vrijednosti postoje i vrijede "po sebi", bez obzira na to prihvaćaju li ih pojedinci i društva ili ne. U drugim

analizama akcent je stavljen na ciljeve koje društvo nastoji ostvariti, i sve se podređuje ispitivanju stupnjeva prilagođavanja tim društvenim normama. Koliko je filozofijski i znanstveno neopravdano određenu vrijednost poistovjetiti s univerzalnim idealom mnogih ili svih društava, dotle je isto tako etički nerealno "pretopiti je potpuno u historijski relativizam..." (Grlić, 1965:38) I, konačno, treći pristup karakterizira ispitivanje različitosti vrijednosnih opredjeljenja i načina kojima društvo omogućava postizanje tih individualnih ciljeva. Samo tim trećim pristupom moguće je odgovoriti na pitanje, u kojoj mjeri vrijednosti imaju integrativnu ulogu u društvu i njegovim podsistemima (gospodarstvu, politici, obrazovanju...). Ukratko, razlike u analizama mogu se promatrati s deduktivno-teorijskim i induktivno-empirijskim pristupima u istraživanjima i isticanju odgojno poželjnih vrijednosti pojedinca i društva.

Razlike u analizama: deduktivno-teorijski i induktivno-empirijski pristupi

U filozofiji, prema teoriji etičkog apsolutizma, postoje vrijednosti, ili one vrijede "po sebi", bez obzira na to prihvaćaju li ih ljudi ili ne. Gdje je uporište zahtjevima da se ono "opće" nameće ljudima htjeli to oni ili ne? Fenomenološki pravac u filozofiji i neokantovske interpretacije Schelera, Windelbanda i Rickerta objedinjava teza po kojoj su odgojno poželjne vrijednosti takve idealne projekcije koje se ne izvode iz empirijske realnosti. Štoviše, Windelband i Rickert, locirajući vrijednosti u "idealnoj sferi" izvan domašaja individualnoga, izvode osnovni zadatak aksiologije: uzdignuti se iz relativizma interpersonalnih (vrijednosnih) odnosa i materijalnog svijeta do univerzalnih vrijednosti. (Usp. Milić, 1978, 149-156.) Polazi se od pretpostavke da se ontološka struktura čovjeka ne iskazuje u njegovu empirijskom fakticitetu, tj. u njegovoj neposrednoj datosti, nego u kategoriji zadanosti - prema teoriji etičkog apsolutizma. Ovakav pristup spomenutih aksiologa doživljava osudu filozofa empirista i materijalista koji nisu imali razloga vjerovati u trajni karakter (univerzalizam) vrijednosti, polazeći od teze da se univerzalno ne može realno iskusiti, pa ni znanstveno ispitati. Pored toga, ukoliko pristalice teorije univerzalizma polaze od teze da su vrhovne vrijednosti apsolutne istine, onda je sasvim logično da se one ne mogu realizirati u empirijskoj realnosti, naprosto zbog toga jer su ideali. Pored toga, takve nadiskustvene vrijednosti, smještene u nekakvoj sferi idealnog, izvan čovjeka i materijalnog svijeta, zapravo su fikcije. Ovakav su pristup, koji se želio nazvati demokratskim i racionalnim, pobijali svi argumenti na kojima se temeljio jer su i argumenti bili iracionalni.

Zastupajući tezu da je najviša vrijednost - vrijednost-ideal, vrijednost-mogućnost, Životić (1969, 13) zagovara kritički odnos prema postojećem, jer se jedino iz takvog odnosa može shvatiti temeljni zadatak filozofskog pristupa vrijednostima. Dakle, pristup u filozofiji, za koji se zalaže ovaj filozof, obilježen je težnjom za transcendiranjem postojećega, tj. za kategoriziranjem (postojećih) vrijednosti s aspekta mogućega. Takva vrijednost-mogućnost postaje, po mišljenju Životića, princip života autonomne ličnosti. Osnovni problem istraživanja fenomena vrijednosti, kaže dalje Životić, proizlazi iz znanstvenih pristupa pri utvrđivanju izbora (kriterija) tih trajnih vrijednosti: Teorija vrijednosti (posebno etika kao teorija moralnih vrijednosti) moguća je samo kao svojevrsna tehnička vještina; ona, prema Životiću, može ispitivati kako se neki ciljevi, neke vrijednosti mogu ostvariti pomoću drugih, "ali izbore tih ciljeva ona ne može da obrazloži" (Životić, 1969, 32). Životić ističe da: 1. svaki znanstveni pristup istraživanju vrijednosti može samo ispitivati odnose ne/prihvatanja određenih vrijednosti, 2. kako je proces odbacivanja postojećih i usvajanja drugih (zadanih) vrijednosti neophodan u cilju ostvarivanja autentično ljudskih vrijednosti i 3. da takve trajne, humane, autentične ljudske vrijednosti pripadaju iracionalnoj sferi naše svijesti", pa se "ne mogu racionalno opravdati" (Isto, 32). Ovaj posljednji citirani stav M. Životića u suprotnosti je s početnim premisama. Naime, M. Životić tvrdi da je najviša vrijednost-ideal, vrijednost-mogućnost zadana funkcijom "prevrednovanja svih vrijednosti"¹ i dostupna ličnosti koja nije kreatura autoritarnog sistema, što znači da je logika izbora samih ciljeva (vrijednosti) ipak moguća za autonomnu ličnost (znanstvenika). Pored toga, da bi njegova shema i pristup vrijednostima bili prihvatljiviji i konzistentniji, M. Životić je morao prethodno odgovoriti na pitanje: kakve su šanse autonomne ličnosti u "prevrednovanju vrijednosti" autoritarnog sistema?

I dok se filozofi trude kako izbjeći ili zaobići apodiktičke sudove o vrijednostima poput humanosti, slobode ili svestranosti, u pedagoškim studijama teorijskog karaktera to nije slučaj. Naime, u pedagoškim se djelima, u raspravama o odgojno-obrazovnim ciljevima, često nekritički iznose vrijednosni sudovi i, na temelju njih, vrijednosni zahtjevi. Tako se, na primjer, za temeljni cilj odgoja i obrazovanja postavlja (nerijetko propagandistički) vrijednosni zahtjev za svestranošću. Ova temeljna vrijednost je zapravo etički ideal kome sadržaj nije empirijski identificiran niti je znanstveno aplikativan, pa je iz tog razloga svaka operacionalizacija u praksi nemoguća. Očigledno je da se ova "vrhovna" vrijednost relativizira u: a) samom činu odgoja, b) u izboru osobe, između drugih, alternativnih ciljeva egzistencije i, konačno, c)

¹ Izraz preuzet od F. Nietzschea.

takva se "trajna" karakteristika vrijednosti može relativizirati transformirajući se u utilitarnu, budući da zahtjevi sredine (za užom specijalnošću, recimo) mogu imati realniju osnovu za oživotvorenje potpunosti osobe od samog pozivanja na svestranost. Analogno tome, interpretacijom empirijskih rezultata istraživanja, može se ustvrditi da mladi često ističu kako prihvaćaju stvaralačku komponentu rada (rada kao "vrhovne životne potrebe-vrijednosti"), dok, s druge strane, životna svakodnevnica poriče povezanost između takova njihova vrijednosnog opredjeljenja i ponašanja. Na temelju rečenog, smatram da je primjerenije govoriti o univerzalnim tipovima vrijednosnih orijentacija - onih koji uključuju različita vrijednosna opredjeljenja - a ne o univerzalizmu određenih vrijednosti za koje se samo pretpostavlja da su općevažeće, jer se vjeruje da se odnose na humane ciljeve egzistencije. Takve su univerzalne vrijednosti, kao što su sloboda, poštenje i jednakost, zapravo etički ideali i kao takvi asimptotični za znanstvenu spoznaju.

Vrijednosti se u sociološkim studijama najčešće tretiraju kao društveni standardi ponašanja, što bitno sužava njihovo značenje "jer se vrednosti tiču i mnogo složenijeg odnosa čoveka i njegovog sveta, kao i odnosa čoveka prema samom sebi..."² Tako, na primjer, M. Popović definira vrijednosti kao prihvaćene društvene standarde kojima se "opravdavaju, 'legaliziraju' određeni sistemi društvenih odnosa, a time i određene strukture (hijerarhije) opštih društvenih i grupnih (slojnih, klasnih) interesa koji su uključeni u postojeći sistem društvenih odnosa" (Popović, 1974, 235).

Vratimo se na trenutak konstataciji iz uvodnog dijela ovog razmatranja, točnije, na pitanje o različitim vidovima integracije vrijednosti u društvu. Evo nekoliko primjera:

J. Županov u svom istraživanju konstatira da ekonomska kriza i socijalno raslojavanje nisu ostavili bitnijeg traga na vrijednosno diferenciranje mladih radnika SR Hrvatske u 1982. godini. Kao i ovo, tako i istraživanje F. Radina (objavljeno u istoj studiji) govori o izraženoj vrijednosnoj dimenziji autoritarizma mladih radnika, koja korespondira s autoritarnošću tehnobirokratskih struktura. "Ta komunikacija između elita i radništva čini solidan temelj društvene stabilnosti (spac. Z. M.) u uvjetima ekonomske krize koja se sve više zaoštrava" (Ilišin - Radin - Županov, 1986, 192). Rezultati te studije na izvjestan način mogu se povezati s brojnim sociološkim nalazima koji svjedoče da vanjske - strukturalne - promjene ne izazivaju bitnije promjene u strukturi ličnosti, u načinu ponašanja i

² "... pa se zbog toga fenomen vrijednosti ne iscrpljuje s odredbom "društvenog standarda ponašanja" koji "sugerira šta je društveno vrednije i poželjnije u određenoj oblasti života, već pored toga vrijednosti pružaju i orijentacije ..." što ulazi u pojam 'životne filozofije' pojedinca i zajednice" (PEŠIĆ-GOLUBOVIĆ, 1981, 198).

tradicionalnim vrijednostima. Poljski sociolog W. Adamski naziva ironičnim one situacije u kojima, na primjer, radikalne promjene u strukturi obrazovanja otežavaju tradicionalne sheme obrazovnih aspiracija, vrijednosnog sustava... (Adamski, 1986, 86). Njemački sociolog M. Weber ostao je zapažen u društvenim znanostima po shvaćanju da vrijednosti mogu odigrati dominantnu ulogu u (privrednom) razvoju društva. U svojoj studiji *Protestantska etika i duh kapitalizma* Weber u protestantskoj etici uočava duhovno izvorište kapitalizma. Tradicionalne vrijednosti, posredovane religijskim aksiomima protestantizma, internalizirale su u svijest mladog naraštaja etički aksiom da je svatko tvorac vlastite sreće. Isticanje aksioma utilitarizma "to make money", kao osnove radne etike protestantizma, sugeriralo je takvu radnu etiku koja je istovremeno odgovarala ljudskoj pojedinačnoj ambiciji, ali i ambiciji države. Iz ovog primjera može se iznijeti hipotetičan zaključak: Kada se religijske vrijednosti preklapaju s pojedinačnim i društvenim vrijednostima, religija djeluje kao integrativni faktor.³

Antropološke i, preciznije, sociološke studije objedinjava to što one istražuju vrijednosti kroz usporedbe s društveno prihvatljivim obrascima ponašanja, utvrđujući pri tome društvenu determiniranost (i funkcije) vrijednosti. Time se, zapravo, zaobilaze teze o univerzalizmu vrijednosti, prvenstveno iz razloga što empirijski radovi ovih znanosti ukazuju na promjenjivost karaktera vrijednosti. S druge strane, bitno je napomenuti da uloga pojedinca u kreiranju vlastitog vrijednosnog opredjeljenja nije predmet proučavanja ovih studija. Zbog toga je upravo u tim znanostima moguće pronaći česte sociologističke pristupe, gdje se vrijednosti ne promatraju s aspekta položaja pojedinca u grupi, nego sasvim suprotno - kao kategorije koje se uobličavaju posredstvom društveno-klasnog (ideološkog) determinizma. Tako se vrijednosti i moralne norme poistovjećuju sa standardima socijalnog ponašanja kojima je osnovni zadatak da se društveni sustav štiti i/ili opravdava.

Tako, na primjer, antropolog Vera Erlich naglašava presudnu ulogu trajnih, tradicionalnih vrijednosti koje odlučuju kako će neka grupa i neki narod doživljavati povijesne događaje, kako će ih tumačiti i kako će na njih reagirati. Prema tom njezinu sociologističkom pristupu, pojedinci ni na koji način ne uvjetuju društvena zbivanja. Evo kako to ona objašnjava: "Čovjek se ne rađa na praznoj pozornici, nego na pozornici gdje su kulise postavljene, a drama je davno započela. Kad ga gurnu na scenu, on ne može drugo već da

³ Ne bi se moglo reći da u katoličkim zemljama Europe vjera i crkva djeluju dezintegrativno u odnosima država - pojedinac. Međutim, primjera radi, etika rada je bila doista drukčija od protestantske. Nakon II. svjetskog rata ove se zemlje sve više trude da uhvate korak s protestantskim zemljama, posebno s Amerikom. Zanimljivo je da je u tome najviše uspjeha imala jedna zemlja izvan kršćanskog kruga - Japan.

slijedi propisani tekst i da se ravna po šaptaču. Malo, vrlo malo može on mijenjati tok radnje. Sve ako kasnije i napusti tu pozornicu, uvijek će se na njemu prepoznati škola i teatarska tradicija iz koje je potekao" (Erlich, 1968, 131). Tako slikovito predstavljen socijalni determinizam individuuma pomaže nam shvatiti zašto poznati teoretičar vrijednosti, antropolog Cl. Kluckohn, smatra da se u antropologiji vrijednosti tretiraju kao izvedenica tradicijskih vrijednosti dotičnog društva (1959, 2-3). Te vrijednosti u antropološkim studijama predstavljaju oni autoriteti za koje se vjeruje da su "vrhovna dobra" - moralni imperativi. Funkcija je ovih autoriteta, da "ritualizira ljudski optimizam" (primjer za magiju) i da "uvjeri u moć" - što je osnovna karakteristika mita. S druge strane, zadatak pojedinca je da pokazuje apsolutnu vjeru, prilagodavanje i poslušnost prema tradicionalnim obredima koji veličaju moć "vrhovnog dobra". Međutim, Margaret Mead je u svom istraživanju na Novoj Gvineji ustvrdila da se ovakav sociološki pristup u antropologiji može srušiti kao "kula od karata". Empirijskim nalazima upućuje na zaključak kako je struktura dvaju plemena (Mundugumora i Arapeša) u funkciji razvoja osnovnih potreba svakog člana kolektiva, gdje nitko ne smatra da je sama struktura toliko dobra da bi se pojedinac morao podrediti njenu održanju (Mead, 1968).

Velika većina antropologa i sociologa ukazuje da se razlike između pripadnika određenih slojeva u društvu, ili među društvima, evidentiraju kod nejednakog pridavanja značenja modelima poželjnog - onog što bi bilo oportuno preferirati s religijskog, etičkog, odgojnog ili društvenog stajališta. Jednom je model poželjnog podudaran s idealima asketizma, drugi put s idealom lagodnijeg života...

Antropološkim, sociološkim i filozofskim studijama biljeg daje deduktivno-teorijski pristup kada se istražuje i/ili zagovara trajni karakter određenih vrijednosti, dok se empirijsko-induktivnim pristupom, uglavnom psihologijskih studija, registrira promjenjivi aspekt vrijednosti. Da vrijednosti ne moraju biti stabilne kategorije - kao što se to nastoji dokazati teorijama o univerzalnim vrijednostima - može se obrazložiti stavom da nikada u društvenom životu ne postoje istovjetna (pojedinačna, grupna i društvena) tumačenja "vječnih" vrijednosti, sve kad se pomišlja ili govori da ih ima. Zaključujem, dakle, da je iz više, znanstveno verificiranih, razloga nemoguće definirati, a samim tim i operacionalizirati, univerzalne vrijednosti:

1. Kriterij odabira nekih reprezentativnih univerzalnih vrijednosti ne može nikada biti u potpunosti objektivan - dakle, univerzalan - kriterij, jer su subjektivna opredjeljenja toliko različita da nije moguće sumirati bezbrojne varijante u tumačenju, prihvaćanju pogotovu u sredstvima realizacije tih, redovito aprioristički selekcioniranih i definiranih vrijednosti.

2. Istraživanja koja ispituju odnos mladih prema nekim terminalnim vrijednostima, za koje se obično smatra da su i univerzalne (sloboda, na primjer), ne daju pravu sliku opredjeljenja za ovu vrijednost zbog toga što se ne može (znanstveno) predvidjeti odgovor na lafontenovsko pitanje: Vrijedi li sloboda više u siromaštvu ili malo manje slobode i više rada kojim bi se došlo do bogatstva i, njime, do "cijele slobode". Rezultat ove "etičke formule rada" je dakle sloboda, univerzalna vrijednost. Uzor bi, prema tome, za pristup (i teoriju) etičkog apsolutizma bila matematika koja svoj predmet tretira kao postojeći bez obzira na individualnu svijest. Drugim riječima, brojevi, trokuti itd., postoje neovisno ima li netko spoznaju o tome ili ne. Ako je tako, onda pojedinac spram svijeta univerzalnih vrijednosti može imati samo odnos poslušnosti i pokoravanja, kao što u odnosu na matematičke istine može imati samo odnos prihvaćanja istine. Odatle slijedi i treći argument koji govori protiv mogućnosti definicije i operacionalizacije univerzalnih vrijednosti.

3. Dovoljno je uzeti bilo koji vrijednosni sud i izvršiti analizu njegova značenja da bi se vidjelo kako ne može biti racionalnih argumenata ni za bilo kakvu univerzalnost vrijednosti. Uzmimo samo ovaj primjer vrijednosnih sudova: "Trebamo pomoći čovjeku u nevolji", "Ne smije se lagati..." i upitajmo se kako smo došli do ovih sudova. Kako se može potkrijepiti tvrdnja da izraz "treba da" izražava nešto objektivno, nešto što postoji "po sebi". Pokazati objektivnu valjanost ovih izraza znači dokazati da je moguće iz izraza koji opisuju činjenično stanje izvesti izraze vrijednosnog karaktera. Međutim, koje to činjenično stanje može poslužiti kao temelj navedenim iskazima? Ima li načina da se pokaže kako ovi iskazi izražavaju neko činjenično stanje stvari? Očigledno ne! Da treba pomoći čovjeku u nevolji, ne proizlazi ni iz kojih činjenica, već je to iskaz naših subjektivnih stavova i vjerovanja. Vrijednosni sudovi ne mogu se izvoditi iz iskaza koji opisuju činjenice, budući da nijedan opis činjeničnog stanja (prirodne, fizikalne, matematske zakonitosti) ne sadrži u sebi izraz "treba da". Unošenje sintagme "treba da" u geomerijske poučke ili aksiome ne bi prestalo nasmijavati ljude, dok u svakodnevnom životu drukčije "čujemo" rečenicu "Petar je smrtno" od rečenice "Petar treba da umre". Razlika je neizmjerana da bi bila smiješna. Proizlazi da vrijednosni sudovi sadržavaju subjektivna vrijednosna odnošenja. To potvrđuje tezu da se ne može govoriti o objektivnoj i apsolutnoj valjanosti univerzalnih vrijednosti. Racionalno zasnivanje etike je nemoguće! Znanost ne trpi univerzalne vrijednosne sudove. U slučaju sukoba dvaju oprečnih vrijednosnih opredjeljenja, nema racionalno-znanstvenog rješenja; ne može se reći koji je bolji! Svaki pokušaj vrednovanja različitih sustava vrijednosti opet je obojen subjektivnim preferencijama. Najprihvatljivije je istraživati dominantna vrijednosna opredjeljenja ili vrijednosne orijentacije koje utječu na ponašanje većine. Individualne razlike

mogu se potisnuti jedino iz znanstveno-pragmatičkih razloga u interpretacijama rezultata istraživanja!

U uvodnom dijelu ovog razmatranja rečeno je da su antropološke studije orijentirane na analize tradicionalnih vrijednosti, uobličениh kulturom - tradicijom determiniranih vjerovanja, da sociološke studije analiziraju "društvene aspekte i funkciju vrednosti, filozofi i etičari - etičke, psiholozi njihovu funkciju u razvoju ličnosti i ponašanju" (Petrović, 1974, 26). Ekstremni vidovi prezentiranih znanstvenih pristupa proizlaze iz onih deduktivno-teorijskih analiza u kojima se neke vrijednosti aprioristički definiraju tako da one preuzimaju prvenstvo spram nekih drugih. To se čini stoga što se samo pretpostavlja da su te vrijednosti stabilnijeg, trajnijeg karaktera (tradicionalne vrijednosti, vrijednosti za koje se smatra da su "po sebi" regulator i društveni standard ponašanja), shvaćene kao "vrhovna dobra" ili moralni imperativi. Krajnost, međutim, nije nepoznata ni induktivno-empirijskim analizama koje (pre)naglašavaju promjenjivost karaktera i relativizam vrijednosti.

Induktivno-empirijski pristup vrijednostima sugerira relativizam (promjenjivost, nestabilnost) vrijednosti teom da je svaki pojedinac stvaralac, nosilac i interpretator objekta preferiranja. Osnovni problem ovog pristupa istraživanja vrijednosti sadržan je u činjenici da je jednostavno nemoguće predvidjeti sve moguće varijante individualnog standarda ponašanja - objekata preferiranja može biti u bilijunima varijanti! Otuda ovaj pristup postavlja pitanje mogućnosti sintetiziranja različitosti objekata preferiranja (u cilju prepoznavanja tipova vrijednosnih orijentacija svakog pojedinca) ili odabira reprezentirajućih komponenti vrijednosnog odnošenja. Induktivno-empirijski pristup vrijednostima, unatoč teškoćama, ima prednost "s obzirom na aprioristički"⁴ jer polazi od operativnije pretpostavke, prema kojoj analize komponenata vrijednosnog odnošenja omogućavaju konstituiranje tipova vrijednosnih orijentacija i odgojnih stimulacija.

Zaključujući ovo razmatranje, naprijed iznesene misli mogle bi se rezimirati ovako: Promjenjivi karakter vrijednosti određuju, kako faktor okruženja (društvena realnost), tako i komponente vrijednosnog odnošenja, a univerzalni karakter vrijednosti - tipovi vrijednosnih orijentacija. Ovakav zaključak, dakako, ne otklanja dileme u pitanju prirode trajnosti i univerzalnosti vrijednosnih kategorija, pa se njime približavam jednom, ne toliko filozofskom silogizmu, koliko upozorenju M. Rokeacha koje relativizira svaku spekulaciju u ovom predmetu: "Ako bi vrijednosti bile sasvim stabilne,

⁴ ...koji "ispituje da li mladi prihvataju ili ne prihvataju ove ili one prethodno (aprioristički) definirane vrijednosti", za koje se samo pretpostavlja da su istovremeno društveni ili individualni standard ponašanja. Citirano prema: ČULIG, B., N. FANUKO, V. JERBIĆ, 1982, 7-8.

individualna i socijalna promjena bila bi nemoguća. Ako bi vrijednosti bile kompletno nestabilne kontinuitet ljudske osobenosti i društva bio bi nemoguć. Svaki pristup ljudskim vrijednostima mora biti u stanju objasniti trajni karakter vrijednosti kao i njihovu promjenjivost" (Rokeach, 1976, 345).

Promjenjivi karakter vrijednosti čini, dakle, i odgoj kojim se utječe na svakog pojedinca da poduzme odgovarajući izbor u prihvaćanju zahtjeva sredine i društva, a univerzalna strana je u tome što se u tom interakcijskom procesu (koji uključuje i odgoj) sredini i društvu vraćaju neke općeljudske vrijednosti. Radom se, kao primjerom univerzalne ljudske djelatnosti, omogućavaju sve suprotnosti vrijednosnih opredjeljenja (u različitim kulturama i sredinama), ali i formiranje jedinstvenih tipova vrijednosnih orijentacija prema radu!

Literatura

- ADAMSKI, W. (1986): "Socijalna struktura nasuprot obrazovnoj politici", u: *Proturječja suvremenog obrazovanja* (zbornik radova; izbor i komentari: Flere, S.), Zagreb, RZ RK SSOH, 1986
- ĆULIG, B., FANUKO, N., JERBIĆ, V. (1982): *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih*, Zagreb, CDD SSOH.
- ERLICH, V. (1968): *U društvu s čovjekom*, Zagreb, Naprijed.
- ERLICH, V. (1968^a): *Porodica u transformaciji*, Zagreb, Naprijed.
- ILIŠIN, V., RADIN, F., ŽUPANOV, J. (1986): *Kultura radničke omladine*, Zagreb, CDD SSOH.
- KLUCKOHN, C. I. (1959): Values and Value Orientations, u: *Toward a general theory of action* (zbornik; redakcija: Parsons i Shils), Howard, University Press.
- MEAD, M. (1968): *Spol i temperament u tri primitivna društva*, Zagreb, Naprijed.
- MILIĆ, V. (1978): *Sociološki metod*, Beograd, Nolit.
- PEŠIĆ-GOLUBOVIĆ, Z. (1981): *Porodica kao ljudska zajednica*, Zagreb, Naprijed.
- POPOVIĆ, M. (1974): *Problemi društvene strukture*, Beograd, Izdavačko-grafički zavod.
- ROKEACH, M. (1976): The nature of human values systems, u: *Current perspectives in social psychology* (zbornik; redakcija: Hollander, E. P. i Hunt, R. G.), London, University Press.
- ŽIVOTIĆ, M. (1969): *Čovek i vrednosti*, Beograd, Prosveta.

**Zlatko Miliša: DILEMAS ARISING WHEN RESEARCHING AND
EMPHASISING EDUCATIONALLY DESIRABLE VALUES OF
INDIVIDUAL AND SOCIETY**

S u m m a r y

The dilemmas that arise in researching educational values stem from two different analytic approaches: the deductive-theoretical and the inductive-empirical approach. The inductive-empirical approach to values suggests a relativism of values with its thesis that each individual is the one creating, bearing and interpreting the preferred object. The main problem relating to this approach in investigating values is contained in the fact that it is simply impossible to anticipate all the variants of an individual standard of behaviour. The preferred object can manifest itself in a billion ways. The second, theoretical-deductive approach to values propagates the permanent or universal character of values. The shortcoming of this approach is the absence of empirical authentication. An acceptable approach to values would have to be able "to explain both the permanent character of values and their mutability" (M. Rokeach).